

An Analysis of Criminal Policy Flaws in Economic Crimes with a Focus on Cyberspace

Fanoos Kaviyani¹ , Ali Janipour² , and Ali Pourjavaheri³

1. PhD Student in Criminal law and Criminology, Department of law, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

Email: f.kaviyani999@iau.ac.ir

2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

Email: Ali.janipour.2025@iau.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Law, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran. Email: a.pourjavaheri@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 29 March 2025

Received in revised form 18 August 2025

Accepted 28 August 2025

Available online 28 September 2025

Keywords:

Filtering,
Criminal,
Internet,
Economy,
Oriented

ABSTRACT

Objective: One of the objectives of this dissertation is to analyze the flaws and challenges within Iran's criminal policy approach towards economic crimes. Additionally, it aims to examine the impacts of the proliferation of such crimes, which hinder the government's achievement of national objectives in the realm of economic security and jeopardize public security.

Method: This research has been conducted using a descriptive-analytical approach, through an examination of existing documents and legislation within the domain of economic crimes and Iran's criminal policy.

Results: The findings indicate that the lack of a clear definition for economic crimes, the multiplicity of legislative authorities, pluralism in judicial criminal policy, a populist punitive approach, the absence of a coherent and unified criminal policy, and the security-oriented nature of the criminal policy are among the challenges and shortcomings present in Iran's current criminal policy regarding economic crimes. Furthermore, the legislature's hastiness in drafting laws related to economic corruption has impeded the formation of a coherent and decisive penal policy.

Conclusions: Iran's legislative policy, which is primarily based on deterrent, retributive, and punitive characteristics, cannot function as an effective criminal policy capable of curbing delinquency, particularly corruption within the economic system. To efficiently combat economic crimes, there is a perceived need to formulate a coherent, rational criminal policy that is grounded in the economic capacities of society.

Cite this article: Kaviyani, F.; Janipour, A. & Pourjavaheri, A. (2025). An Analysis of Criminal Policy Flaws in Economic Crimes with a Focus on Cyberspace. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (7), 1-20. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2078838.1572>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2078838.1572>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

Today, economic delinquency or crimes, in the broad sense of the term, have become a global concern due to their adverse political, economic, and social consequences. The extent and manifestations of economic and financial delinquency, and the scope of their effects, undoubtedly vary depending on the type of political-economic system governing countries. However, the globalization of commercial, banking, financial, and economic relations and exchanges has also given a global dimension to some aspects of economic crime. Economic criminal law fulfills its role and mission by defining the nature of any transgression against the prevailing economic values in society within criminal texts. Consequently, criminal law also reflects the economic values in society. Therefore, legislative economic criminal policy expresses and describes economic values at the societal level. The Islamic Penal Code of 2013, as a central law in criminal matters, has identified certain instances of economic crime in an exclusive manner and established relevant provisions. However, this law faces challenges and ambiguities in this regard; the most important of these ambiguities pertain to the concept and meaning of economic crimes, the scope of included instances, the adopted criminal policy, and its level of proportionality and effectiveness.

In such a situation, examining and critiquing the law's performance in identifying this important category of crimes, considering societal demands and the significance of the subject from a criminal perspective, is essential. By critiquing the law's approach to economic crimes, its most significant flaws in the area of identifying the structure of economic crimes are: the unclear position and concept of this category, the lack of criteria for identifying its instances, deficiencies and ambiguities in the enumerated instances, and an overemphasis and focus on corruptive crimes while equating economic crime with governmental corruption.

Method

This research has been conducted using a descriptive-analytical approach, through an examination of existing documents and legislation within the domain of economic crimes and Iran's criminal policy.

Results

The findings indicate that the lack of a clear definition for economic crimes, the multiplicity of legislative authorities, pluralism in judicial criminal policy, a populist punitive approach, the absence of a coherent and unified criminal policy, and the security-oriented nature of the criminal policy are among the challenges and shortcomings present in Iran's current criminal policy regarding economic crimes. Furthermore, the legislature's hastiness in drafting laws related to economic corruption has impeded the formation of a coherent and decisive penal policy.

Conclusions

The findings of this research indicate that Iran's criminal policy in confronting economic crimes particularly within the context of cyberspace faces a set of structural, conceptual, and executive challenges that have severely undermined its efficacy in effectively preventing and combating this

category of crimes. The first and most fundamental flaw is the lack of a refined and comprehensive conceptual definition of economic crime within Iran's legislative system; a deficiency that has led to ambiguity in identifying instances, inconsistency in judicial procedures, and a lack of coordination in penal policymaking, ultimately jeopardizing the coherence of the criminal justice system. The analysis reveals that the Iranian legislator, instead of adopting a conceptual and strategic approach, has largely resorted to an exhaustive yet scattered identification of specific instances of economic crimes and has neglected to clarify the protected economic values and the objectives of criminal policy in this domain. This approach, especially within the dynamic conditions of the digital economy and the proliferation of economic crimes in cyberspace, is not only inadequate but, due to its conceptual stagnation, also deprives the penal legal system of the capacity to confront emerging forms of economic delinquency. On the other hand, the research results indicate that the criminal policy governing economic crimes in Iran is predominantly punitive, security oriented, and reliant on repressive measures. This policy, founded upon deterrence, harsher punishments, and extensive criminalization, has not only failed to lead to a significant reduction in economic crimes but has also produced adverse effects by fostering phenomena such as penal inflation, undermining public trust, reducing the social stigma of crime, and increasing citizen dissatisfaction. In other words, Iran's legislative and judicial experience demonstrates that sole reliance on a reactive criminal policy, without strengthening proactive and non-penal preventive mechanisms, cannot provide an adequate response to the complexity of economic crimes, especially in cyberspace. In the domain of cyberspace, the present research shows that the filtering and blocking policy, as the most significant tool of negative policymaking, faces serious legal and functional shortcomings. A lack of transparency, multiplicity of decision-making bodies, a top-down approach, the inefficacy of technical filtering tools, and disregard for the participation of non-state actors have resulted in this policy not only failing to achieve its preventive objectives but also, in some cases, leading to violations of citizens' fundamental rights, including freedom of expression, the right of access to information, and the privacy of personal data. This has created an apparent conflict between the prevailing criminal policy and the requirements of human rights and good governance in cyberspace.

The findings also confirm that the weakness of proactive and preventive criminal policy is one of the fundamental causes of failure in controlling economic crimes. Factors such as deficiencies in the oversight system, a lack of coordination among the three branches of government, the absence of public awareness campaigns, unemployment, economic inequality, inflation, job insecurity, and structural flaws within the administrative and economic systems have reinforced the underlying conditions for the commission of economic crimes. Under such circumstances, without identifying and reforming these criminogenic conditions, any intensification of penal responses will merely serve as a temporary palliative. In summary, the essential conclusion of this research is that effectively combating economic crimes in Iran necessitates a transition from an authoritarian and punitive criminal policy towards a coherent, rational, participatory, and balanced criminal policy. This policy should holistically incorporate proactive prevention, the reform of economic and administrative structures, enhancing transparency, strengthening intelligent oversight mechanisms,

increasing media literacy, protecting citizens' fundamental rights in cyberspace, and institutional coordination, alongside proportionate and targeted penal responses. Only under the auspices of such an approach can one hope for the sustainable containment of economic crimes, the assurance of economic security, and the enhancement of public trust in the criminal justice system.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

آسیب‌شناسی سیاست جنایی در جرایم اقتصادی با رویکرد به فضای مجازی

فانوس کاویانی^۱، علی جانی پور^۲ ✉، علی پورجوهری^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: f.kaviyani999@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: Ali.janipour.2025@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه حقوق، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: a.pourjavaheri@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی،</p> <p>تاریخچه مقاله:</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶</p> <p>کلیدواژه‌ها: فیلترینگ، مجرم، اینترنت، اقتصاد، محور</p>	<p>هدف: یکی از اهداف این رساله، آسیب‌شناسی رویکرد سیاست جنایی ایران در قبال جرایم اقتصادی است. همچنین، بررسی تأثیرات گسترش این جرایم که مانع دستیابی دولت به اهداف ملی در حوزه امنیت اقتصادی شده و امنیت عمومی را به مخاطره می‌اندازد، مدنظر قرار گرفته است.</p> <p>روش پژوهش: این پژوهش با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با بررسی اسناد و قوانین موجود در حوزه جرایم اقتصادی و سیاست جنایی ایران صورت پذیرفته است.</p> <p>یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که فقدان تعریف مشخص از جرایم اقتصادی، مراجع تقنینی متعدد، تکثرگرایی در سیاست جنایی قضایی، رویکرد عوام‌گرایانه کیفری، فقدان سیاست جنایی منسجم و واحد، و امنیت‌مداری سیاست جنایی از جمله چالش‌ها و آسیب‌های موجود در سیاست جنایی فعلی ایران در قبال جرایم اقتصادی است. همچنین، شتاب‌زدگی قانون‌گذار در تدوین قوانین مرتبط با فساد اقتصادی مانع شکل‌گیری یک سیاست کیفری منسجم و قاطع شده است.</p> <p>نتیجه‌گیری: سیاست تقنینی ایران که عمدتاً مبتنی بر ویژگی‌های اربعایی، سزادهی و کیفرگرایی است، نمی‌تواند به‌عنوان یک سیاست جنایی مؤثر و مهارکننده پدیده بزهکاری، به‌ویژه فساد در نظام اقتصادی، عمل کند. برای مقابله کارآمد با جرایم اقتصادی، نیاز به تدوین یک سیاست جنایی منسجم، عقلانی و مبتنی بر ظرفیت‌های اقتصادی جامعه احساس می‌شود.</p>

استناد: کاویانی، فانوس؛ جانی پور، علی و پورجوهری، علی. (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی سیاست جنایی در جرایم اقتصادی با رویکرد به فضای مجازی. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۷)، ۴-۲۰. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2078838.1572>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2078838.1572>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

امروزه بزهکاری یا جرایم اقتصادی در مفهوم وسیع واژه باتوجه به پیامدهای ناگوار سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن به یک دل‌نگرانی جهانی تبدیل شده است. میزان و مصادیق بزهکاری اقتصادی، مالی و گستره آثار آن بی‌گمان، بسته به نوع نظام سیاسی - اقتصادی حاکم در کشورها متفاوت است، لیکن جهانی‌شدن روابط و مبادلات بازرگانی، بانکی، مالی و اقتصادی به پاره‌ای جلوه‌های بزهکاری اقتصادی جنبه جهانی نیز داده است. حقوق کیفری اقتصادی این نقش و رسالت خود را از طریق توصیف ماهیت هرگونه تعدی به ارزش‌های اقتصادی حاکم در جامعه را در متون کیفری اعلام می‌نماید. در نتیجه حقوق کیفری بیانگر ارزش‌های اقتصادی در جامعه نیز خواهد بود. از این رو سیاست جنایی تقنینی اقتصادی بیانگر و توصیف‌کننده ارزش‌های اقتصادی در سطح جامعه هستند. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به‌عنوان یک قانون محور در امور کیفری با احصاء برخی مصادیق به نحو حصری این عنوان را شناسایی و احکامی را در این باره مقرر کرده است. قانون مذکور در این زمینه با چالش‌ها و ابهاماتی مواجه است؛ مهم‌ترین این ابهامات در خصوص مفهوم و منظور از جرایم اقتصادی، گستره شمول مصادیق، چگونگی سیاست کیفری اتخاذ شده و میزان تناسب و کارایی آن است. در چنین وضعیتی بررسی و نقد عملکرد قانون در شناسایی این دسته مهم از جرایم باتوجه به مطالبات جامعه و اهمیت موضوع از جهت جنبه کیفری امری ضروری بوده است. با نقد رویکرد قانون به جرایم اقتصادی، مهم‌ترین ایرادات آن در حوزه شناسایی ساختار جرایم اقتصادی عبارت‌اند از: روشن نبودن جایگاه این دسته‌بندی و مفهوم آن، فقدان معیارهایی برای تشخیص مصادیق، کاستی و ابهام در مصادیق احصاء شده، تأکید و تمرکز بر جرایم فسادآمیز و همسان‌انگاری جرم اقتصادی با فساد دولتی.

مفهوم داده

داده (Data) مجموعه‌ای از اعداد و حروف و علائم و نشانه‌هایی هستند که به‌صورت قراردادی در رایانه وارد می‌گردند و بدون انجام پردازش فاقد ارزش هستند. نمونه‌ای از داده‌ها را می‌توان به صفر و یک‌های یک حافظه اشاره نمود که بدون انجام پردازش فاقد ارزش هستند. داده انواع مختلفی از اطلاعات خام است که معمولاً به شکل خاصی قالب‌بندی (فرمت‌بندی) می‌شود. گاهی به موارد جمع‌آوری شده‌ای که هنوز هیچ تغییری روی آنها انجام نشده است داده می‌گویند و گاهی هم پس از انجام برخی تغییرات، سازمان‌دهی‌ها و ساختاردهی‌ها همچنان به آنها داده گفته می‌شود. در اصل مفهوم «داده» و «اطلاعات» با هم تفاوت دارند، اما معمولاً این دو اصطلاح را به‌جای هم استفاده می‌کنند. تمام نرم‌افزارها به دو بخش اصلی «برنامه‌ها» (Program) و «داده» (Data) تقسیم می‌شوند. برنامه‌ها مجموعه‌هایی از دستورالعمل‌هایی هستند که از آنها برای تغییر دادن و کار روی داده‌ها استفاده می‌شود. در محاسبات، داده می‌تواند به‌صورت متن‌ها، سندها، تصاویر، صورت یا صدا ویدئو و سایر موارد باشد. در سطح ابتدایی، دیتا یا داده گروهی از صفرها و یک‌ها به حساب می‌آید. در علم آمار، داده‌ها به‌عنوان حقایق یا پیکره‌هایی تعریف می‌شوند که می‌توان از آنها جمع‌بندی‌ها و نتیجه‌گیری‌هایی را به دست آورد. برنامه‌ای که موجبات اجرای عملیات در سیستم رایانه را فراهم کند نیز داده محسوب می‌شود (محمدعلی نوری و رضا نخجوانی، ۱۳۸۳). به زبان عامیانه، داده یا دیتا، یک شخص، مکان، شی، رویداد یا مفهوم را در بافت کاربر یا محیط تعریف می‌کند که معنای آن به سازمان آن وابستگی دارد. به داده‌هایی که مبتنی بر واقعیت (درست و صحیح) هستند یا نیازهای مسئله را برطرف می‌کنند، گاهی «داده خوب» یا «سیگنال خوب» گفته می‌شود. داده‌هایی که غلط یا نامعتبر هستند یا نیازهای دامنه مسئله را بر طرف نمی‌کنند گاهی «داده بد» یا «نویز» نامیده می‌شوند.

مفهوم فضای مجازی

فضای مجازی در لغت، واژه فضای مجازی - که برای آن معادل فارسی زیبا و مناسب «رایاسپهر» نیز بکار رفته (رک. بل، ۱۳۷۹، ج ۱) - متشکل از دو واژه «فضا»^۱ و «مجازی» است. فضا به «یک محوطه بسیط، آزاد، خالی و در دسترس است».

مجازی یا سایبری نیز به «رایانه‌های و شبکه‌های رایانه‌ای» اطلاق می‌شود. در حوزه اصطلاحی «فضای مجازی» با تعاریف مختلف و گوناگونی مواجهیم. چند مؤلفه را در مفهوم فرهنگی - ارتباطی فضای مجازی برجسته می‌کند: اولین مؤلفه، «وجود ارتباطات اجتماعی» در تمامی سطوح آن از میان فردی و میان گروهی گرفته تا جمعی و بین‌المللی است. بل با تأکید بر این مؤلفه، در تعریف فضای مجازی می‌نویسد: فضای مجازی در واقع فضای عمومی است که در آن اشخاص می‌توانند یکدیگر را ملاقات کنند، ایده‌ها را ردوبدل کنند، اطلاعات را به اشتراک بگذارند، از یکدیگر حمایت اجتماعی کنند، تجارت داشته باشند، رسانه هنرمندانه خلق کنند، بازی کنند و خود را در گیر مباحثات سیاسی کنند. دومین مؤلفه که در تعریف فضای مجازی مورد تأکید تعاریف است، نقش واسطه‌ای رایانه‌ها در ایجاد این فضای ارتباطی است. این مؤلفه همان چیزی است که تحت عنوان «ارتباطات رایانه - واسطه»^۱ یا «سی ام سی» شناخته می‌شود. ریدگلد در تعریف خویش، هم به این مؤلفه و هم مؤلفه پیشین چنین می‌پردازد: «در فضای مجازی ما چت و بحث می‌کنیم، به بحث‌های روشنفکرانه مشغول می‌شویم، کارها و تجارت‌مان را انجام می‌دهیم و... ما همه کارهایی که وقتی افراد هنگام با هم بودن انجام می‌دهند را با هم انجام می‌دهیم؛ اما ما این کارها را با کلمات روی صفحه رایانه انجام می‌دهیم، بدن‌هایمان را در پشت رایانه ترک می‌کنیم. هویت‌مان را به هم می‌آمیزیم و به صورت الکترونیکی به تعامل می‌پردازیم، مستقل از موقعیت زمانی و مکانی» (ریدگلد، ۱۳۹۰، ص ۴۹). برخی تنها بر مؤلفه دوم تأکید دارند: فضای مجازی، جهان‌ها و دامنه‌هایی را گویند که به وسیله فناوری اطلاعاتی و ارتباطی ایجاد می‌شود.

سومین مؤلفه: مفهوم فضای مجازی، «غیرفیزیکی و غیر جسمی» یا تخیلی بودن^۲ این فضای ارتباطی رایانه - واسطه است (فضلی، ۱۳۸۹، ص ۱۷)؛ همان چیزی که هویت و تمایز این فضا را با فضای واقعی و فیزیکی نشان می‌دهد.

چهارمین مؤلفه: در مفهوم‌شناسی فضای مجازی «بستر دیجیتال» این فضا است. همان‌طور که عاملی (۱۳۹۰، ص ۲۴) اولین ویژگی فضای مجازی را دیجیتالی بودن آن می‌داند. مهدی زاده (۱۳۸۹، ص ۳۰۲) دیجیتال شدن را اساسی‌ترین جنبه فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌داند.

مفهوم مضیق سیاست جنایی

اصطلاح سیاست جنایی عمدتاً در کشورهای حقوق نوشته رواج یافته و در کشورهای انگلیسی‌زبان جایی باز نکرده است. مارک آنسل می‌گوید: «اغلب جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان آمریکایی با صرفه‌جویی، حتی در بکار بردن واژه (سیاست جنایی) و با داخل ساختن کنکاش در این زمینه و مطالعات مربوط به آن در قلمرو مطالعات جرم‌شناختی عدالت کیفری، از کنار مسئله گذشته‌اند» (Marc Ancel، 1978).

فقدان تعریف یگانه و متفق علیه برای سیاست جنایی موجب پیدایش نوعی ابهام در مفهوم آن شده است، به‌گونه‌ای که در توصیف آن گفته شده است: «چهارچوبی بسیار نامشخص» (Mirelle Delmas، 1983) و «هویتی بحث‌برانگیز» (C.Lazerges، 1977)، «هنوز به طور گسترده ناشناخته در ویژگی مربوط به خود؛ پارادوکس گونه کشیده شده است بین دو تمنای متعارض» (Berant، 1977)، «متعدد الابعاد» (دارای مدعیان بی‌شمار): متخصصان حقوق جزا و جرم‌شناسان آن را ادعا می‌کنند، فیلسوفان و نظریه‌پردازان حقوق بر این دست می‌گذارند و متخصصان حقوق تطبیقی و حقوق بین‌الملل خود را در آن می‌آمیزند» (Heike June).

نخستین کاربردهای «سیاست جنایی» در معنایی معادل «حقوق کیفری» یا «سیستم کیفری» که مبتنی بر «جرم - مجازات» و «قانون - قضا» می‌باشد بوده است؛ البته با لحاظ کردن عقلانیت در آن تعاریف ذیل از این قبیل است:

1. Computer Mediated Communication (CMC).
2. Imaginary

فویر باخ: سیاست جنایی عبارت است از «مجموعه روش‌های سرکوب‌کننده که دولت به وسیله آن در مقابل جرم واکنش نشان می‌دهد» (Feuerbach Manuel).

فن لیست: «به‌کارگیری حقوق کیفری از نقطه‌نظر مبارزه مؤثر علیه بزه‌دیده».

دوند یودوواپر: «بازار واکنش کیفری و سرکوب گر در مقابل جرم» (4, Donnedieu).

ژرژ لواسور: «حقوق جزایی در حرکت، حقوق جزایی ساخته‌وپرداخته شده از توده‌ای نامشخص از مقررات قانونی، آیین‌نامه اداری و غیره» (132, Levasseur Georges).

مرل و ویتو: «مجموعه روش‌های قابل پیشنهاد به قانون‌گذار، یا عملاً به کار گرفته شده توسط او در زمان و در سرزمین خاص، باهدف مبارزه با بزهکاری» (1988, Merle et al.).

استفانی، لواسور و بولک: «سازمان‌دهی مبارزه با بزهکاری پیشاپیش تعریف شده؛ مبارزه‌ای در اشکال مختلف و با به‌کارگیری وسایل گوناگون و هدایت شده به‌سوی اهداف معین» (1993, Stefani).

کلین اسکراد گفته است: «سیاست جنایی عبارت است از شناخت وسایلی که مقنن به منظور پیشگیری از بزه و حمایت حقوق طبیعی شهروندان، منطبق با گرایش خاص هر دولت، می‌تواند بیابد» (1987, Lazerges).

گریسپینی، سیاست جنایی «عبارت است از دانشی که فعالیتی را که دولت باید به‌منظور پیشگیری و سرکوب جرایم بسط دهد بررسی می‌کند».

در نتیجه شیفتگان جرم‌شناسی سیاست جنایی را خارج از چارچوب جرم‌شناسی ندانسته‌اند و آن را مترادف و معادل با بخشی از جرم‌شناسی تلقی می‌کنند. بر این اساس، فن لیست گفته است: «سیاست جنایی سازمان‌دهی عقلانی مبارزه علیه جنایت بر پایه داده‌های دانش جرم‌شناسی است» (2003, Raymand).

مفهوم موسع سیاست جنایی

پیدایش و رواج اصطلاح سیاست جنایی و تنوع و ناهماهنگی در تعاریف آن بر فراز و نشیب‌های تاریخ تکامل اندیشه حقوق جزایی در غرب بازمی‌گردد؛ بنابراین شناخت تفصیلی دیدگاه‌های مختلف در تعریف سیاست جنایی مستلزم مطالعه تاریخ تحول دکترین‌ها و جنبش‌های جزایی سده‌های اخیر در غرب است. این تحولات تحت‌تأثیر خاطرات تلخ‌وشیرین به‌جامانده از روش‌های نامعقول و غیرانسانی کیفری «عصر جاهلیت» اروپا و پیدایش و گسترش افکار انسان‌گرایانه و مبانی حقوق بشری دو نتیجه تقریباً موازی در پی داشته است:

از یک سو اصلاح و بازسازی سیستم کیفری و عقلانی و انسانی نمودن حقوق جزایی (در تعریف بسته سیاست جنایی به این تحول اهمیت ویژه داده شده است).

از سوی دیگر، تشکیک در صلاحیت انحصاری نظام کیفری - لزوماً دولتی، برای برخورد با جرم و مجرم، تقلیل نقش آن، بهادادن به جنبه‌های اجتماعی مسئله، رهانیدن عکس‌العمل‌های اجتماعی در مقابل بزهکاری از سیستم کیفری، ارائه راحل‌های غیرکیفری و حتی غیرحقوقی و شناسایی نهادها و مراجع اجتماعی واکنش در مقابل نقض هنجارهای اجتماعی، در تعریف باز سیاست جنایی به این تحول بنیادین اهمیت لازم داده شده است و در کنار شناسایی نظام کیفری (حقوق جزایی و جرم‌شناسی) به‌عنوان بخش برجسته و نمایان‌تر سیاست جنایی، سهم و نقش نهادها و مراجع اجتماعی نیز لحاظ گردیده است (1989, Mars).

از این منظر «سیاست جنایی» در سطح معادل لغوی یا اصطلاحی توصیفی برای حقوق کیفری یا جرم‌شناسی محدود نمانده و خود مفهومی مستقل و «رشته مطالعاتی نوین» شناخته می‌شود. بدین سبب، در تعریف موسع «سیاست جنایی» واژگانی جدید دیده می‌شود که عمدتاً متفاوت با آنچه در تعریف مضیق بکار رفته است. مارک آنسل در سیاست جنایی «واکنش سازمان‌یافته و سنجیده شده جامعه در مقابل اعمال مجرمانه یا ضداجتماعی» را می‌بیند.

آسیب‌شناسی سیاست پالایش فضای مجازی

یکی از دغدغه‌های دولت، مجلس شورای اسلامی، وزارت ارتباطات، شورای عالی فضای مجازی، و شورای عالی انقلاب فرهنگی، ایجاد اینترنت پاک یا پالایش فضای مجازی است. موضوع پاک بودن فضای مجازی، بحثی است که به عموم مردم مربوط می‌شود و در نگاه و برداشت نخست، سیاست‌گذاری در این باره را می‌توان در زمره سیاست‌گذاری‌های ایجابی دسته‌بندی کرد؛ اما سازوکارها و قواعدی که به‌منظور پاکیزه‌سازی یا همان ایجاد فضای مجازی سالم و امن در کشور در نظر گرفته شده است، در نهایت این سیاست‌گذاری را زیر مجموعه سیاست‌گذاری‌های سلبی قرار داده است؛ زیرا، در نظام پالایش فضای مجازی، به‌طور کلی دو رویکرد بنیادین وجود دارد که عبارت‌اند از:

مسدودسازی: جلوگیری از دسترسی به اطلاعات بر مبنای محتوای اطلاعات و نه آدرس سایت، «بلوک کردن» یا مسدودسازی به شمار می‌آید (گرین فیلد، ریک وود، و ترن، ۲۰۰۱: ۵)؛ بنابراین، هنگامی که دسترسی به کل یک سایت ممنوع شده است، در اصطلاح گفته می‌شود که سایت، بلوک شده است. مسدودسازی دسترسی به آدرس‌های اینترنتی باهدف پالایش و از طریق مسدودسازی، در ایران از سال ۱۳۸۰ با تصویب مقررات و ضوابط شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای شروع و سرانجام، مصداق‌های فعالیت‌های اینترنتی غیرمجاز مشخص شد. پس از آن، در سال ۱۳۸۱ «کمیته مصادیق پایگاه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای غیرمجاز»، زیر نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی تشکیل شد (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۰: ۶۴-۶۲). در سال ۱۳۸۸ و با تصویب قانون جرایم رایانه‌ای و تشکیل «کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه رایانه‌ای»، مسئولیت فیلترینگ به این کارگروه واگذار شد. «کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه رایانه‌ای»، برای اجرای حکم ماده ۲۱ قانون جرایم رایانه‌ای و بر پایه قوانین وضع شده، از جمله قانون مجازات اسلامی، قانون مطبوعات، و قانون جرایم رایانه‌ای و نیز مصوبات شورای عالی امنیت ملی، مجموعه‌ای از محتواها (از جمله محتوا علیه عفت و اخلاق عمومی، محتوا علیه مقدسات اسلامی، محتوا علیه امنیت و آسایش عمومی، محتوا علیه مقامات و نهادهای دولتی و عمومی، محتوایی که تحریک، ترغیب، یا دعوت به ارتکاب جرم می‌کند (محتوای مرتبط با سایر جرایم)، محتوای مجرمانه مرتبط با انتخابات مختلف و...) را مجرمانه اعلام کرد، و بر این مبنای هر سایت و بستری که در فضای مجازی این محتوای مجرمانه را داشت، از دسترس کاربران خارج می‌شد. هم‌اکنون نیز یک کمیته سه‌نفره متشکل از نمایندگان صداوسیما، وزارت ارشاد، و وزارت اطلاعات، از سوی شورای عالی انقلاب فرهنگی، مأمور نظارت بر فعالیت‌های اینترنتی است. این گروه با تهیه فهرست سیاست‌هایی که باید مسدود شوند، تنها نهاد رسمی مسئول در این زمینه است. بررسی و تحلیل سیاست مسدودسازی اینترنت در ایران بر مبنای مؤلفه‌های رویکرد پساتوسعه گرایانه سیاست‌گذاری در حوزه فضای مجازی، بیانگر این است که طرح‌ریزی این سیاست نیز تنها از سوی دولت و سیاست‌گذاری در حوزه فضای مجازی، بیانگر این است که طرح‌ریزی این سیاست نیز تنها از سوی دولت و سیاست‌گذاران دولتی مربوطه، بدون حضور کنشگران غیردولتی و مردمی، و بر اساس قوانین مصوب در مجلس شورای اسلامی انجام شده و طیف گسترده‌ای از وبگاه‌ها و اپلیکیشن‌های اینترنتی، از موارد غیراخلاقی گرفته تا سیاسی و حتی خدمات کاربرمحور را در برمی‌گیرد. اگر چه به نظر می‌رسد که مسدودکردن دسترسی به وبگاه‌های اینترنتی در ایران، جنبه قانونی دارد، اما روند آن، به‌ویژه برای اپلیکیشن‌های خدمات کاربرمحور و وبگاه‌های سیاسی و اجتماعی، به‌درستی معلوم نیست و سیاست‌های آن غیرشفاف است؛ بااین‌حال، این سیاست، هیچگاه در ایران متوقف نشده است و همچنان اجرا می‌شود؛ این در حالی است که شفافیت و اعمال هوشمندانه سیاست‌ها، از مؤلفه‌های مورد تأکید رویکرد پساتوسعه گرایانه در سیاست‌گذاری فضای مجازی است و تضمین توسعه فضای مجازی به شمار می‌آید؛ اما باوجود این، غیرشفاف بودن سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران را شاهدیم که سبب شده است که بسیاری از کارشناسان فضای مجازی ایران، همواره از عملکرد «ناهماهنگ» و «سلیقه‌ای» در امر مسدودسازی اینترنت انتقاد کنند. انتقاد دیگر که از منظر رویکرد پساتوسعه گرایانه می‌توان بر بحث مسدودسازی وارد دانست، ناکارآمدی سانسور افزارها است؛ این ناکارآمدی، موجب ایجاد اخلاقی در پژوهش‌های علمی دانشگاهیان و پژوهشگران شده و آنها را از منابع ارزشمند علمی موجود در اینترنت محروم کرده است؛ گاهی مشاهده می‌شود که سانسور افزارها به‌گونه‌ای خودکار و بر مبنای کلیدواژه تصمیم می‌گیرند که چه محتوایی را در دسترس یک رایانه یا شبکه خاص قرار دهند. بررسی‌ها حاکی از این است که این برنامه‌ها، گاهی دچار خطا شده و کلمه‌های مشابه را به‌درستی تشخیص نمی‌دهند و از این‌رو، به‌اشتباه،

آن سایت را از دسترس کاربران خارج می کنند. این ناکارآمدی سانسور افزارها، در بسیاری از موارد (به ویژه در رشته های علوم پزشکی)، پژوهشگران را با محدودیت و ممنوعیت های بی مورد روبه رو کرده اند.

سیاست جنایی ایران در قبال فساد اقتصادی

سیاست جنایی کنشی (پیشگیری غیر کیفری)

سیاست جنایی کنشی، شامل آن دسته از تدابیر غیر کیفری است که پیش از ارتکاب جرم و گذار اندیشه به فعل از طریق مداخله در اوضاع و احوال پیش جنایی انجام می گردد. اساساً در انجام جرم اقتصادی سه گروه احتمالی از مجرمین قابل تصور است، گروه اول، اشخاص حقیقی یا همان شهروندان هستند. گروه دوم اشخاص حقوقی خصوصی و شرکت ها که عمدتاً انجام جرم اقتصادی توسط آنها گسترده تر است و گروه سوم، دولت و اشخاص حقوقی دولتی و شبه دولتی که در اغلب موارد یک طرف جرایم گسترده و سازمان یافته هستند. پر واضح است که نحوه برخورد و پیشگیری از وقوع جرایم اقتصادی احتمالی توسط هر یک از این ۳ گروه با دیگری متفاوت است. مسلم است که پیشگیری از فساد اقتصادی توسط دولتمردان قدرتمند و ذی نفوذ که خود نیز داعیه مبارزه با مفاسد اقتصادی را دارند بسیار مشکل است. دولت برای مهار بهتر مفاسد اقتصادی نیازمند مدیریت مناسب و مطلوب محیط های فیزیکی و اجتماعی دارد تا فرصت های مساعد ارتکاب جرم را به حداقل برساند، باید توجه داشت دولت هایی که در پیشگیری از اقدامات فساد آلود، سیاست جنایی کنشی را دنبال می کنند از طریق حذف و محدودسازی عوامل جرم زا و نیز مدیریت مناسب محیط های فیزیکی و اجتماعی بزهکار را مهار می کنند. از طرف دیگر پیش زمینه های بسیاری در وقوع جرم اقتصادی دخیل هستند. مؤلفه های زمینه سازی چون وجود بیکاری، و به ویژه بیکاری جوانان، پایین بودن دستمزدها، توزیع ناعادلانه ثروت و... که بدون شناخت این مؤلفه ها و تلاش در مرتفع ساختن آنها، اساساً پیشگیری از جرم اقتصادی به سرانجام نخواهد رسید و همان گونه که سابقاً بیان گردید، سیاست جنایی برای اینکه مؤثر در کنترل و مهار پدیده بزهکاری باشد می بایست در قالب یک طرح و استراتژی و سیاست اجتماعی کلی قرار دارد و ابزارهای آن را نیز نمی توان تنها در رویکرد سرکوبگرانه و پاسخ های تنبیهی جست و جو کرد؛ بلکه رویکرد بازدارنده و پیشگیرانه نسبت به وقوع جرایم نیز نقش عمده ای در تعیین سیاست جنایی ایفا می نماید. مطابق اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضاییه باید وظایف خود را در دو بخش پیشگیری و مجازات مجرمان بطور همزمان انجام دهد. اجرای طرح های پژوهشی برای ریشه یابی علل وقوع جرایم اقتصادی از منظر قضایی و یافتن راهکارهای مناسب برخورد با آنها یکی از مهمترین وظایف قوه قضاییه برای پیشگیری از مفاسد اقتصادی به شمار می آید. این امر به تدریج، تهیه لوایح قانونی مناسب را بدنبال خواهد داشت (مقیم، ۱۳۹۶: ۸۹). در راستای سیاست جنایی کنشی، مداخله در اوضاع و احوال پیش جنایی از طریق سیستم های نظارتی امری لازم و ضروری است و این در حالی است که در ایران ضعف سیستم نظارتی یکی از عوامل اصلی بروز جرایم اقتصادی می باشد. همواره این سوال مطرح است که چرا با وجود نهادهای متعدد نظارتی همچون بازرسی کل کشور، همچنان شاهد انواع و اقسام فسادهای مالی و اقتصادی هستیم؟ در پاسخ به این سوال از یک سو می توان به عدم همکاری و مساعدت لازم قوای سه گانه مملکتی با یکدیگر و از سوی دیگر به نبود فرهنگ سازی همگانی و پذیرش موضوع بعنوان یک ضرورت توسط جامعه و دولت اشاره کرد. این در حالی است که ما برای تحقق پیشگیری غیر کیفری در کشورها علاوه بر همکاری تمامی قوا سه گانه اعم از مقننه، مجریه و قضاییه، نیاز به شناخت ریشه ها و انگیزه های فساد اقتصادی و آسیب شناسی این انگیزه ها داریم که اهم آنها عبارتند از: ضعف باورهای مذهبی و اعتقادات دینی، نارسایی و ناکارآمدی نظام نظارت و ارزیابی، نارسایی در نظارت عمومی، اشکالات ساختاری در پیکره دولت، نامناسب بودن امنیت شغلی، سیاست زدگی نظام و اختلاف بین مسولان و شخصیت های سیاسی - اجتماعی، کاهش فرصت های سالم و پیشرفت برای افراد و تخریب رقابت سالم در بازار، تورم و افزایش قیمت ها

همان گونه که ملاحظه می گردد، وقوع جرایم اقتصادی ناشی از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی است که توجه همه جانبه به این عوامل از پیش نیازهای مبارزه با فساد اقتصادی است. به هر حال به نظر می رسد بالا رفتن نرخ

فساد اقتصادی در ایران و تأثیر اندک زردخانه کیفری در امر مبارزه با این جرایم، مقام‌های مسئول را آگاه کرده است که دستگاه عدالت کیفری، تنها راه حل مبارزه با فساد اقتصادی نیست و از باب پیشگیری کنشی (پیشگیری قبل از ارتکاب جرم) می‌توان به قانون پیشگیری از وقوع جرم مصوب ۷ شهریور ۱۳۹۴ اشاره کرد. در ماده (۳) این قانون چنین آمده است:

ماده (۳)- در اجرای وظایف زیر، شورای عالی پیشگیری از وقوع جرم تشکیل می‌شود:

۱) تقسیم کار ملی در چهارچوب وظایف و ماموریت های قوای سه گانه کشور و اتخاذ تدابیر مناسب برای هماهنگی و توسعه همکاری بین دستگاه های مسول در امر پیشگیری:

۲) تعیین راهبردها، سیاست های اجرایی و برنامه های ملی پیشگیری از وقوع جرم در چهارچوب قوانین و سیاست های کلی نظام؛

۳) بررسی و تصویب برنامه های کلان برای گسترش فرهنگ، ایجاد زمینه های مشارکت مردم و نهادهای دولتی و غیر دولتی در امر پیشگیری از وقوع جرم و حمایت از آنها؛

۴) بررسی و اتخاذ تصمیم جهت شناسایی زمینه ها و علل وقوع جرم، کاهش آسیب های اجتماعی و ارزیابی نتایج اجرای طرح ها و برنامه های ملی پیشگیری، سنجش و پیگیری عملکرد نهادهای مسول در این زمینه؛

۵) اتخاذ سیاست های مورد نیاز در جهت حمایت از بزه دیدگان و محکومان و خانواده آنها و اصلاح جامعه - پذیری محکوم و برخورداری آنان از زندگی شرافتمندانه.

همچنین در بند (۲) از ماده (۵) این قانون چنین آمده است: «انجام تحقیقات و پژوهش های مورد نیاز برای آسیب - شناسی علل وقوع جرم و راه های پیشگیری از آن از طریق نهادهای تحقیقاتی در قوای سه گانه و مراکز پژوهش دانشگاهی و در صورت نیاز انجام تحقیقات مذکور به صورت مستقل و تهیه و انتشار گزارش های آماری ادواری و سالانه» و در ماده (۶) آمده: «هر یک از قوا موظفند با استفاده از ساز و کارها و ساختارهای خود نسبت به تحقیق و مطالعه درباره علل وقوع جرم و راه های پیشگیری از آن اقدام نمایند...».

در خاتمه تأکید می‌شود که پیشگیری ضرورتی غیرقابل انکار است و منطقی این است به جای این که منتظر بمانیم تا فردی مرتکب جرم شده و سپس طی فرایندهای پیچیده دادرسی وی را محاکمه و مجازات نماییم، بهتر است از وقوع جرم پیشگیری کنیم. به نظر می‌رسد که در سیاست جنایی ایران، پارادوکسی در زمینه پیشگیری وجود دارد؛ زیرا از یک طرف اصل (۱۵۶) قانون اساسی وظیفه پیشگیری از جرم را بر عهده قوه قضاییه نهاده است و از طرف دیگر پیشگیری از جرم مستلزم ساز و کارها و نهادهایی است که عملاً در قوه مجریه قرار دارند (گروه پژوهشی حقوق جزا و جرم شناسی اداره کل پژوهش و اطلاع رسانی، ۱۳۸۷: ۲۲۱). به هر حال امید است که با اجرایی شدن قانون پیشگیری از جرم به یک ساختار مناسب برای عملیاتی کردن پیشگیری از جرم از طریق همکاری تمامی نهادهای مسول و مرتبط برسیم.

سیاست جنایی واکنشی (کیفری)

سیاست جنایی واکنشی در واقع پیشگیری کیفری از بزهکاری است و دربرگیرنده مجموعه تدابیر و اقدام‌های نظام عدالت کیفری است که پس از وقوع جرم به منظور بازداشتن بزهکاران احتمالی و واقعی از ارتکاب بزهکاری نخستین یا دوباره (تکرار) اعمال می‌شود. به تعبیر دیگر مجازات به عنوان سلاحی برای پیشگیری از جرایم به عنوان سنتی ترین راهکارهای اجتماعی استفاده می‌شود. تصور موجود در مورد مجازات این است که خاصیت ارعاب و عبرت آموزی مؤثر واقع می‌شود و مجازات مجرم پیشگیری از تکرار جرم از سوی بزهکار را به دنبال دارد و همچنین با مجازات مجرم انتظار می‌رود بزهکاران بالقوه هم ممکن است در آینده مرتکب جرم شده، منصرف شوند. در واقع جامعه با چنین واکنشی قصد دارد با ایجاد ترس، مانع از آن شود که بزهکاران بالقوه و بالفعل به سوی جرم بروند. مجازات رویکرد سنتی است که در واقع واکنشی به جرم است این رویکرد از زمان تشکیل اجتماعات بشری تا به امروز حول محور این توجیه که کیفر باید موجب تنبیه و بازدارندگی مجرم و تنبیه بزهکاران بالقوه شود، چرخیده است (نجفی توانا، ۱۳۹۹: ۶۳). این نوع تفکر کیفر مدار در سیاست جنایی تقنینی ایران قابل مشاهده است، سیاستی که

صرفاً بر اساس برداشت‌های انتزاعی از مفهوم جرم و مجازات، از آغاز انقلاب تا کنون با جرم‌انگاری‌های افراطی نه‌تنها نظام عدالت را با بحران تورم کیفری مواجه ساخته است، بلکه با تجاوز به حقوق و آزادی‌های فردی، زمینه نارضایتی و بی‌اعتمادی جامعه به عملکرد و واضعان سیاست جنایی را نیز مهیا نموده است. با وصف این نکته که جرم‌سازی و جرم‌انگاری امری استثنایی است، جرم‌انگاری افراطی و نابخردانه و پیش‌بینی مجازات‌های سنگین و سرکوبگرانه در متون کیفری بدون رعایت مصالح اجتماعی، موجب خواهد شد تا به دلیل کثرت رفتارهای مجرمانه و نیز احتمال بیشتر ارتکاب بزه، قبح اعمال مجرمانه و تعهد افراد در خصوص احترام به ارزش‌های جامعه تقلیل یابد. به‌هرحال با نگاهی به عملکرد قانون‌گذار ایران در قبال جرایم اقتصادی معلوم می‌شود که همواره، تصویب قوانین کیفری به‌عنوان بهترین و ساده‌ترین راه‌حل مبارزه با بزهکاری، اقتصادی مدنظر بوده است. در واقع سیاست جنایی حاکم بر نظام کیفری ما خصوصاً در مقابله با جرایم اقتصادی از نوع سیاست جنایی اقتدارگر است. سیاست جنایی تقنینی در قبال جرایم اقتصادی در ایران را می‌توان به دوره قبل و بعد از پیروزی انقلاب تقسیم کرد.

سیاست جنایی ایران در قبال جرایم اقتصادی (سیاست مفهومی و وضعی)

سیاست جنایی ایران در قبال جرایم اقتصادی، رویکردی چندوجهی دارد که شامل تدابیر تقنینی، قضایی و اجرایی است. این سیاست باهدف پیشگیری از وقوع جرایم اقتصادی، مقابله با آنها و کاهش آثار مخربشان طراحی شده است. بااین‌حال، چالش‌هایی مانند ابهامات قانونی، عدم هماهنگی میان قوانین و نهادهای مختلف، و ضعف در پیشگیری از وقوع این جرایم وجود دارد. قوانین کیفری و مقررات اقتصادی در بسیاری از موارد با یکدیگر هماهنگ نیستند و این موضوع کارایی مبارزه با جرایم اقتصادی را کاهش می‌دهد. سیاست جنایی ایران در خصوص جرایم اقتصادی به شکل افتراقی نسبت به سایر جرایم است. این نوع دادرسی افتراقی طی سال‌های جدید شکل گرفته است. دادرسی افتراقی یا همان دادرسی افتراقی سازی ابعاد مختلف را در برمی‌گیرد (مؤمنی، هادی، روح‌الامینی، محمود، ساعد، محمدجعفر، ۱۴۰۱، ص ۱۱۶). نخستین تصور از افتراقی شدن دادرسی، اختصاصی شدن دادگاه‌ها است. اما چنین برداشتی با حقوق و آزادی‌های بشری و اصل ۱۷۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که فقط دادسزا و دادگاه انتظامی را به عنوان دادگاه اختصاصی پذیرفته است در تعارض است. از این رو، باید گفت افتراقی شدن ناظر به تشتت، تفرق و جزیره ای شدن دادرسی است (پاک‌نیت، ۱۳۹۶، ص ۳۲). آثار متعدد جرایم اقتصادی در جامعه به عنوان توجیهی برای رسیدگی کیفری افتراقی لحاظ می‌شوند (آیت و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۲۶۷-۲۳۹). در جرایم اقتصادی معمولاً در مقایسه با سیاست کیفری سایر جرایم، پیشگیرانه‌تر، سختگیرانه‌تر، بازدارنده‌تر، دقیق‌تر و فنی‌تر هستند. برای نمونه جرایمی نظیر جاسوسی و مبارزه با مواد مخدر در گذشته و جرم اقتصادی در یکی دو دهه اخیر را به سبب آثار زیان‌بار و گسترده ای که دارند در قالب جرایم خاص قرار می‌دهند (غلامی، ۱۳۹۳، ص ۹۷). قانونگذار ایرانی با تصویب قانونی موسوم به (قانون مجازات اخلال‌گری در نظام اقتصادی کشور) در مورخه ۱۳۶۹/۹/۱۹ در ماده جرایمی را که موجب اخلال در نظام اقتصادی می‌باشند احصا نموده است.

سیاست جنایی مقنن در پرتو رویکرد مفهومی به جرایم اقتصادی

«پس از بازشناسی رویکرد مفهومی در شناسایی و معرفی عناوین کیفری، حال نوبت به آن رسیده تا عملکرد قانون‌گذار کیفری در ارائه مفهومی از جرم اقتصادی مورد بررسی قرار گیرد و امکان ارائه یک تعریف منقح از جرم اقتصادی سنجیده شود. الف: شناسایی جرایم اقتصادی بدون ارائه تعریف مفهومی از عنوان جرم اقتصادی مراجعه به قوانین کیفری و بررسی مواد مرتبط با جرایم اقتصادی نمایانگر این مطلب است که هر چند قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ عنوان جرم اقتصادی را به رسمیت شناخته است، اما تعریف ماهوی از آن ارائه نداده است؛ بلکه صرفاً با برشماری برخی عناوین مجرمانه که سابقاً در قوانین کیفری جرم‌انگاری شده‌اند، اقدام به وضع احکامی در قبال جرایم اقتصادی نموده است. این امر یعنی شناسایی جرم اقتصادی با برشماری جرایمی که بعضاً ذیل عناوینی همچون جرایم مالی، جرایم تجاریو جرایم فساد انگیز نیز مطرح شده‌اند، بدون شفاف سازی و ارائه مفهومی از عنوان جرم اقتصادی که هدف و ارزش مورد حمایت قانونگذار را مشخص سازد، موجب سردرگمی و ابهام در مصادیق ذیل این عنوان شده است.»

جرم اقتصادی یکی از مفاهیم جدید جامعه مدرن است که به لحاظ تهدیدات آن نسبت به ثبات و امنیت جوامع، سنت‌ها و ارزش‌های دموکراسی، ارزش‌های اخلاقی و عدالت، توسعه پایدار و حاکمیت قانون بیش‌ازپیش موجب نگرانی شده است (نبوی اصل، ۱۴۰۰، ۱۵۲-۱۶۴). در هر دوره‌ای نسبت به جرایم خاصه نسبت به جرایم اقتصادی سیاست جنایی خاصی وجود داشته است. در واقع اگر سیاست جنایی را به منزله‌ی تدابیر مواجهه با جرم تلقی کنیم، هیچ حکومتی در طول تاریخ فاقد سیاست جنایی نبوده است؛ زیرا به هر حال در مقابل جرم، واکنش خاصی داشته است. حتی عدم واکنش نیز خود نوعی سیاست جنایی است (الوانی و شریف زاده، ۱۳۷۹، ص ۲). سیاست جنایی با رویکرد مفهومی در قالب لفظی مناسب بوده که مفهوم مضیق معادل حقوق کیفری را پشت سر گذاشته و در مفهوم موسعی به کار رفت و رواج یافت که علاوه بر مفهوم سنتی حقوق کیفری تحولات تئوریک و عملی پدید آمده در قلمرو هنجارانگاری و پاسخ دهی به نقض هنجارها را نیز منعکس می‌کند. نخستین باره رغم نظر فوئر باخ، سیاست جنایی یک رشته فرعی وابسته به حقوق جزا نیست؛ بلکه جهت، دلیل و معنای وجودی حقوق جزا است (پیکا، ۱۳۷۰، ص ۴۲) و به عبارت دیگر، به معنای حقوق جزای جهت‌گیری شده به سوی یک هدف مشخص است.

ارزیابی امکان ارائه تعریف مفهومی منقح از جرایم اقتصادی

«گرچه به‌کارگیری رویکرد مفهومی در معرفی عناوین مجرمانه، به واسطه ارائه تعریف واضح از الفاظ و نمایان ساختن ذات و ماهیت رفتار مجرمانه، یکی از بهترین و کاربردی‌ترین روش‌های ارائه تعریف از جرم محسوب می‌شود؛ اما به این معنا نیست که این روش همیشه کارایی لازم را داشته باشد. چرا که ارائه تعریف مفهومی و جامع و کامل از تمامی واژه‌های ترکیبی همیشه امکان‌پذیر نیست؛ لذا شاید یکی از دلایلی که قانون‌گذار از ارائه تعریفی منقحی از جرم اقتصادی خودداری کرده است ابهام در واژه‌های جرم و اقتصادی و ترکیب آنها به‌عنوان جرم اقتصادی است. به‌گونه‌ای که امکان ارائه تعریف مفهومی واحدی که جامع‌ومانع باشد و تمامی مصادیق جرائم اقتصادی را در برگیرد وجود ندارد. مضاف بر کلی بودن مفهوم اقتصاد که ناشی از گستردگی و پیچیدگی نظام‌های اقتصادی است، گستره رفتارهای مغایر بانظم اقتصادی و در نتیجه تنوع جرایم اقتصادی، امکان ارائه یک تعریف مفهومی جامع‌ومانع از جرایم اقتصادی که با پرداختن به ماهیت جرایم اقتصادی، ظرفیت دربرگرفتن تمامی مصادیق جرایم اقتصادی را داشته باشد با مشکل مواجه ساخته است. چرا که جرایم اقتصادی طیف وسیعی از رفتارهای مجرمانه را شامل می‌شود که بعضاً این رفتارها کاملاً متفاوت از یکدیگر هستند؛ ضمن این که ارتباط این دسته از جرایم با مفاهیم تخصصی و مبهم اقتصادی بر دشواری ارائه چنین تعریفی می‌افزاید» (Farajpour, Amerinia, and Babaei, 2024: 87) علاوه بر اینها «پویایی ذاتی مفاهیم اقتصادی، اشکال جدیدی از فعالیت‌های اقتصادی و به‌تبع آن رفتارهای مجرمانه جدید اقتصادی را موجب می‌گردد که تلاش برای ارائه یک تعریف منطقی به‌احتمال فراوان مانع پویایی حقوق کیفری در این زمینه خواهد شد. در این باره گفته شده است، ارائه تعریف از هر چیزی، مفاهیم و مصادیق آن را محصور می‌کند و بدین ترتیب پدیده‌های مستحدث از شمول آن خارج خواهد ماند» (میرسعیدی و زمانی، ۱۳۹۲، ص ۱۷۵).

محتوای پالایش

باتوجه به دو حکم وجوب نهی‌ازمنکر و حرمت حفظ و انتشار کتب ضلال، هر محتوایی که منکر تلقی می‌شود یا مصل و گمراه‌کننده باشد، مشمول پالایش خواهد بود. در تبیین منکر، آن را درجه اول آن دانسته‌اند که عقلاً قبیح یا شرعاً حرام باشد که نهی از آن واجب می‌شود. در درجه دوم، مکره دانسته شده که نهی از آن نیز مستحب است (امام خمینی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۸۷). نکته حائز اهمیت آن است که اگر منکر بودن یک چیز بین فقها مورد اختلاف باشد و احتمال داده شود که نظر فاعل آن کار یا تارک آن و یا تقلیدش مخالف او باشد و آنچه را که وی انجام می‌دهد نزد خودش جایز است، امر و نهی او واجب نیست، بلکه انکار او جایز نیست تا چه رسد به این که چنین چیزی دانسته شود؛ مگر آن که حرمت محتوا از جهت امور حاکمیتی و بنا به حکم فقیه حاکم بوده باشد که در این صورت به رأی فقیه حاکم عمل می‌شود. مصله بودن یک پیام نیز دوران دارد بین آن که صرفاً باطل باشد یا علاوه بر باطلان، خاصیت گمراه‌کنندگی داشته باشد. طبیعتاً اگر دایره ضلال را به باطلان بگیریم به مراتب

وسیع تر از زمانی است که آن را دارای خاصیت به انحراف کشاندن بدانیم. این مسئله‌ای است که نیاز به پژوهش‌های تفصیلی دارد و قاطعانه نمی‌توان در مورد آن نظر داد. در متیقن آن است که محتوای گمراه‌کننده و نه گمراه باید پالایش شود.

عامل پالایش

سؤال دیگری که در مقوله پالایش مهم موضوعیت دارد، این است که چه کسی یا کسانی مسئولیت پالایش فضای مجازی از محتوای منکر و ضاله را بر عهده دارند؟ اگر وجوب پالایش از باب نهی‌ازمنکر باشد، نوع وجوب آن کفایی است. کفایی بودن نهی‌ازمنکر بدان معناست که اگر «من به الکفایه» قیام به امر به معروف و نهی‌ازمنکر نماید، از دیگران ساقط می‌شود و گر نه همه در صورتی که شرایط وجوب جمع باشد، ترک واجب نموده‌اند. در همین جهت، شرط اول وجوب نهی‌ازمنکر، «علم به منکر» است. امرکننده و نهی‌کننده باید بدانند که آنچه را که شخص مکلف ترک کرده یا انجام داده معروف یا منکر است، پس بر کسی که معروف و منکر را نمی‌شناسد، واجب نیست و علم در اینجا مانند استطاعت در حج، شرط وجوب است. حکم به وجوب پالایش هم ناظر به حاکمیت است و هم ناظر به مردم. بر اساس دلیل نهی‌ازمنکر، «من به الکفایه» موضوعیت دارد؛ یعنی همه مسئول‌اند تا آنجا که کفایت کند.

پالایش و نقض حقوق بنیادین

پالایش فضای مجازی، با حق آزادی بیان و اطلاعات و برخی ابعاد حریم خصوصی در تضاد است و هر چند دولت‌ها در ایجاد محدودیت در فضای مجازی با گشاده‌دستی عمل کنند، احتمال خواهد داشت که این حقوق نقض گردد.

تقابل پالایش با آزادی بیان

بسته به نوع بهره‌مندی کاربران از فضای مجازی، پالایش ممکن است حق آزادی بیان یا حق آزادی اطلاعات آنان، یا هر دو حق را دچار خدشه نماید. در این خصوص کاربران فضای مجازی به دو گروه عمده کاربران منفعل و فعال قابل تقسیم هستند. کاربران منفعل همان گونه که از نامشان پیدا است، در ایجاد محتوا نقشی ایفا نمی‌کنند، بلکه صرفاً دریافت‌کننده اطلاعات منتشر شده در فضای مجازی هستند. محدودیت‌های ناشی از اعمال پالایش فقط بر حق آزادی اطلاعات این کاربران اخلاص ایجاد می‌نماید. گروه دوم از کاربران فضای مجازی، علاوه بر استفاده از فضای مجازی در جهت دریافت اطلاعات، از این ابزار در راستای تولید محتوا نیز بهره می‌برند و پالایش فضای مجازی، محدودیت‌هایی بیش از حق آزادی اطلاعات، بر آنان تحمیل می‌کند. به عبارت دیگر، پالایش علاوه بر اینکه می‌تواند محتواهای مورد درخواست آنان را مسدود کرده و باعث محرومیتشان از حق آزادی اطلاعات شود، همچنین «ممکن است آنان را از ادامه فعالیت در تولید محتوا و در نتیجه حق آزادی بیان محروم نماید» (سلیمی، ۱۳۹۷: ۸۲). بعضاً نظام‌های سیاسی به دلیل هراس از فعالیت روشنگران گروه‌های مخالف و منتقد، این کاربران را ملزم می‌نمایند که «جهت انجام فعالیت خود از مراجع ذی صلاح مجوزهای لازم را کسب کنند. اتخاذ این سیاست موجب می‌شود تمام تریبون‌های خبری و اطلاع‌رسانی در دست اشخاص مورد اعتماد حکومت باقی بماند» (رضایی و بابازاده مقدم، ۱۳۹۳: ۶۲). به دلیل ماهیت تعامل مدار فضای سایبر و تمرکز گرانبودن آن، تولیدکنندگان محتوا صرفاً به ارباب رسانه ختم نمی‌شوند، بلکه «همه می‌توانند بدون مزیت یا تبعیض، بدان وارد شده» (Barlow, 1996: 1) و برخلاف رسانه‌های سنتی، بدون نیاز به کسب مجوز از نهاد خاص و با استفاده از ظرفیت‌های این فضا اعم از وبلاگ، وبگاه، صفحه اینستاگرام یا توییتر و ... به تولید محتواهای دلخواه خود اعم از متنی، تصویری، صوتی و ... بپردازند. «آزادی بیان»^۱ به عنوان «بنیادی‌ترین» در حوزه رسانه‌ها، در سیر تاریخی خویش ابتدا یک «حق طبیعی»^۲، سپس یک «حق اساسی»^۳ و در نهایت یک «حق بشری»^۴ تلقی شده

1. Freedom of expression
2. National rights
3. Constitutional rights
4. Human rights

است (انصاری، ۱۳۹۰، الف، ص ۷). ریشه تاریخی آزادی بیان به تلاش های اندیشمندان قرون هفدهم و هجدهم در جهت تحدید و محدودسازی قدرت های مطلقه و رسمیت یافتن آزادی بیان برمی گردد (معتمد نژاد و معظمی، ۱۳۸۹، ص ۱۶).

تقابل پالایش با حریم خصوصی مراسلات و داده های شخصی

هر چند حریم خصوصی کاربران، مستقیماً تحت تأثیر پالایش قرار نمی گیرد، ولی برخی از مصادیق آن ممکن است به تاسی از پالایش، به طور غیرمستقیم تضعیف گردد. مراسلات و از جمله آن ارتباطات اینترنتی، از طریق پالایش در معرض مداخله قرار می گیرد؛ چون متولیان فیلتر به منظور کشف و در نتیجه پالایش محتوای غیرقانونی، با تحت نظر گرفتن محتواهای تبادل شده بین کاربران، جمع آوری آن محتواها و بعضاً ذخیره سازی آنها بدون اجازه کاربر و به روش غیرقانونی یا برای اهداف نامشروع، حق محرمانگی مراسلات اینترنتی را تضعیف می نماید. یکی دیگر از مصادیق حق زندگی خصوصی که با توسعه ارتباطات و به ویژه فضای مجازی از اهمیت بیشتری برخوردار گشته و ممکن است با پالایش تضعیف شود، حریم اطلاعات شخصی است. در صورتی که قوانین شفافی در حمایت از داده های شخصی وجود نداشته باشد، نهادهای دارنده اطلاعات شخصی، در ارتباط با تأمین امنیت آن اطلاعات، قانوناً تکلیفی نخواهد داشت و چه بسا از طریق داده ها امکان نظارت بر فعالیت شهروندان در فضای مجازی را برای نهادهای قضایی و امنیتی به منظور کشف محتواهای مجرمانه و در نتیجه پالایش آن محتواها فراهم آورده و باعث شوند که حق مذکور به خطر افتد.

سازوکارهای اعمال سیاست گذاری های فضای مجازی در ایران

سازوکارهای اعمال سیاست گذاری های ایجابی

از عمده ترین سیاست گذاری های ایجابی در ایران می توان به تولید و مدیریت محتوای فضای مجازی، افزایش سواد رسانه ای، امن سازی فضای مجازی مبتنی بر بومی سازی و... اشاره کرد.

تولید و مدیریت محتوا

یکی از اثرگذارترین سازوکارها به منظور اعمال سیاست گذاری های ایجابی در حوزه فضای مجازی که نقش کنترلی بسیار مهم و مؤثری بر آسیب های فضای مجازی دارد، تولید و مدیریت محتوای موجود در این فضا است. تولید محتوا، فعالیتی است که در آن محتوایی توسط کاربران فضای اینترنت منتشر می شود و در دسترس نسبی عمومی قرار می گیرد (روشندل اربطانی و کوهی، ۱۳۹۱). در کشورهای پیش گام در عرصه فضای مجازی، هم مردم و هم حاکمیت، تولیدگر محتوای مجازی قلمداد می گردند و در تعاملی چندسویه، محتوای تولید شده را در اختیار دولتمردان و سیاست گذاران خود از سویی و مردم (آحاد جامعه خود و دیگر جوامع) قرار می دهند. اما در کشور ایران، با فقدان وجود مدل مشارکتی در این خصوص مواجه هستیم؛ بدین معنا که مدل تولید محتوای فضای مجازی در کشور نه از مدل تعاملی پیروی می کند، نه آن چنان که قابل ملاحظه باشد از بالابده پایین است و تولید محتوا از بالابده پایین در کشور ریشه یابی نمود. حال آنکه اگر مدل رسانه ایمان در کشور مشخص شود و صدا البته مبتنی بر «مدل مشارکتی» باشد، آنگاه مشخص می گردد که چه کس یا کسانی و چگونه قرار است این کار را انجام دهند.

افزایش سواد رسانه ای

مؤثرترین راه برای کاهش آسیب های اجتماعی ناشی از فضای مجازی و رسانه های مبتنی بر آن، علاوه بر تصویب قوانین، کسب آموزش های تخصصی و امنیتی استفاده از اینترنت و در مجموع، ارتقای سطح سواد رسانه ای در کشور است. سواد رسانه ای مجموعه مهارت هایی است که به مخاطب امکان می دهد علاوه بر درک درستی از انواع پیام های ارتباطی، به بازشناسی مالکیت، انگیزه ها و ارزش های نهفته در پیام های ارتباطی دست یابد و با رویکردی انتقادی به تنظیم رژیم مصرف انواع پیام های ارتباطی بپردازد (امانی لاریجانی، ۱۳۹۶، ۱۰۰). این گونه از سواد، عادات رسانه ای افراد را تغییر می دهد و با هوشیار کردن مخاطبان به

آنان می آموزد چطور از رسانه استفاده کنند. با وجود اهمیت و ضرورت این مهم، هرچند حدود یک دهه از عمر ادبیات سواد رسانه ای در کشور ما می گذرد، اما جز تصویب چند قانون، تدوین مقالاتی محدود، ترجمه چند کتاب و یک ویژه نامه فصلنامه رسانه، به طور جد از سوی اندیشمندان و صاحب نظران به این مقوله پرداخته نشده است.

امن سازی فضای مجازی مبتنی بر بومی سازی

در کشور ایران، بیشتر بسترهای ارائه خدمات عرصه فضای مجازی، فاقد راه حل های امنیتی است و از بسترهای غیربومی استفاده می شود و همین امر باعث می گردد که هرازچندگاهی، مورد هجوم حملات سایبری بر زیرساخت های حیاتی کشور قرار گیرد. این در شرایطی است که در جمهوری اسلامی ایران، از سویی باتوجه به آنکه دغدغه و اهمیت موضوع امنیت سایبری در بدنه کشوری هنوز تبیین نشده است و بیشتر مدیران به این موضوع به عنوان یک موضوع لوکس نگاه می کنند، درحالی که بی توجهی به این موضوع می تواند بسترهای حیاتی و حساس کشور را در معرض آسیب های جبران ناپذیری قرار دهد. به منظور پیشگیری از آسیب ها و تهدیدات محتمل، بومی سازی فضای مجازی در دستور کار سیاست گذاران و مسئولان عرصه فضای مجازی قرار گرفته است. پس بومی سازی راهکاری در جهت ایمن سازی فضای مجازی قلمداد می شود. اساساً بر این مبنا است که ایران سال ها است ایجاد و راه اندازی «شبکه ملی اطلاعات» یا «اینترنت ملی» را پیگیری می کند؛ شبکه ای مبتنی بر قرارداد اینترنت به همراه سوئیچ ها و مسیریاب ها و مراکز داده داخلی نگهداری می شوند به هیچ وجه از طریق خارج کشور مسیریابی نشود و امکان ایجاد شبکه های اینترنت و خصوصی و امن داخلی در آن فراهم شود (ماده ۴۶ برنامه پنجم توسعه). هر چند به منظور محقق نمودن این مهم، همکاری هایی بین وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و اتاق بازرگانی، صنایع و معادن ایران و .. صورت گرفته و در جریان است و نوید بخش آن می باشد که نگاه و مدل سیاست گذاری مشارکتی در کشور در حال اجرایی شدن است؛ اما به جهت حاکم نبودن و عدم تثبیت این مدل سیاست گذاری بر عرصه فضای مجازی در کشور سازمان هایی نظیر شورای عالی فناوری اطلاعات، شورای عالی انفورماتیک و ...، هر کدام خود را از مناظر مختلف محتوایی، نظارتی و یا ارتباطی، متولی کل یا بخشی از اینترنت کشور قلمداد می نمایند. به تعبیری، مدیریت فضای مجازی در کشور، نه از نبود متولی، بلکه از وفور متولی - آن هم متولی دولتی - رنج می برد.

سازوکارهای اعمال سیاست گذاری های سلبی

به طور کلی، سیاست گذاری های سلبی فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران، مبتنی بر نگاه از بالا به پایین، عمدتاً بر مبنای دو سازوکار عمده تعریف شده از سوی حاکمیت، اجرایی شده است: برنامه ریزی بازدارنده در حوزه قانون گذاری؛ پالایش فضای مجازی (مشمول بر مسدودسازی و فیلترینگ).

سیاست گذاری سلبی فضای مجازی ایران بر مبنای برنامه ریزی بازدارنده در حوزه قانون گذاری، در واقع همان خط مشی تنظیمی است که سیاست گذاران و دولتمردان در طول سال های متمادی پیگیری نموده اند. این نوع سیاست گذاری غالباً با مفهوم «تنظیم مقررات» یکسان در نظر گرفته شده است (فرنگ، ۲۰۰۳، ۱۰۵۳). در جمهوری اسلامی ایران، همانند سایر کشورهای جهان، ما با تعداد زیادی از مقررات تنظیمی مواجه هستیم. مقررات تنظیمی، عبارت از هرگونه کوشش دولت برای کنترل رفتار شهروندان، شرکت ها و یا زیرمجموعه های دولت است (میر، ۱۹۸۵). پس از شناخت مسئله یا مشکل، در همه انواع سیاست گذاری ها، شخص یا نهاد سیاست گذار، برای اجرای سیاست های مدنظر، نیازمند ابزارهایی است که الگوهای تنظیمی مدنظر خود را در چارچوب یا قالب آنها تدوین کند. شاید قوی ترین ابزار خط مشی که در دسترس تنظیم کنندگان قرار دارد، توانایی معرفی ممنوعیت قانونی باشد. با توجه به اهمیت این عرصه و تاثیر غیرقابل انکار آن در زندگی روطمره شهروندان و فرصت ها و تهدیداتی که برای حکومت ها و شهروندان به دنبال دارد؛ تنظیم مقررات آن الزام و اهمیت بالایی دارد؛ اما با این وجود در جمهوری اسلامی ایران، از ابتدای شکل گیری و فعالیت رسانه ها و ابزارهای ارتباطی - از جمله اینترنت - همواره دو دیدگاه متفاوت برای ضابطه مند نمودن فعالیت های آن ها وجود داشته است:

عده‌ای معتقد هستند اصولاً هرگونه تدوین قوانین و مقررات برای رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطی - خصوصاً رسانه‌هایی که مبتنی بر فضای مجازی هستند و سازوکارهای جهانی شدن در عصر حاضر قلمداد می‌گردند - ایجاد نوعی محدودیت قلمداد شده و مخالف با آزادی فعالیت رسانه‌ها به شمار می‌آید. این گروه استدلال می‌کنند که بیان آزاد افکار و اندیشه‌ها ضرری ندارد و اگر هم ضرری داشته باشد، این ضرر کمتر از آسیب دخالت حکومت در امور رسانه‌ها و محدود نمودن آزادی بیان و حق دسترسی به اطلاعات است.

در مقابل گروهی معتقد هستند، وضع قواعد نه‌تنها محدودکننده نیست؛ بلکه اگر قوانین و مقررات صحیح و متناسب و بر مبنای اصول تدوین شود، تأمین‌کننده آزادی رسانه‌ها است و دسترسی عموم به اطلاعات را تسهیل می‌نماید (رضایی و بابازاده، مقدم، ۱۳۹۳، ۵۶).

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که سیاست جنایی ایران در مواجهه با جرایم اقتصادی - به‌ویژه در بستر فضای مجازی - با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری، مفهومی و اجرایی مواجه است که کارآمدی آن را در پیشگیری و مقابله مؤثر با این دسته از جرایم به شدت تضعیف کرده است. نخستین و بنیادی‌ترین آسیب، فقدان تعریف مفهومی منقح و جامع از جرم اقتصادی در نظام تقنینی ایران است؛ امری که موجب ابهام در شناسایی مصادیق، تشتت در رویه‌های قضایی و ناهماهنگی در سیاست‌گذاری کیفری شده و در نهایت، انسجام نظام عدالت کیفری را با خدشه جدی مواجه ساخته است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که قانون‌گذار ایرانی، به‌جای اتخاذ رویکردی مفهومی و راهبردی، عمدتاً به شناسایی حصری و پراکنده برخی مصادیق جرایم اقتصادی بسنده کرده و از تبیین ارزش‌های اقتصادی موردحمایت و اهداف سیاست جنایی در این حوزه غفلت ورزیده است. این رویکرد، به‌ویژه در شرایط پویای اقتصاد دیجیتال و گسترش جرایم اقتصادی در فضای مجازی، نه‌تنها پاسخ‌گو نیست، بلکه به دلیل ایستایی مفهومی، توان مواجهه با اشکال نوپدید بزهکاری اقتصادی را نیز از نظام حقوق کیفری سلب می‌کند. از سوی دیگر، نتایج پژوهش حاکی از آن است که سیاست جنایی حاکم بر جرایم اقتصادی در ایران، عمدتاً کیفرمدار، امنیت‌محور و متکی بر واکنش‌های سرکوبگرانه است. این سیاست که بر ارعاب، تشدید مجازات‌ها و جرم‌انگاری‌های گسترده استوار شده، نه‌تنها به کاهش معنادار جرایم اقتصادی منجر نشده، بلکه با ایجاد پدیده‌هایی همچون تورم کیفری، تضعیف اعتماد عمومی، کاهش قبح اجتماعی جرم و افزایش ناراضی‌های شهروندان، آثار معکوس نیز به همراه داشته است. به بیان دیگر، تجربه تقنینی و قضایی ایران نشان می‌دهد که اتکای صرف به سیاست جنایی واکنشی، بدون تقویت سازوکارهای پیشگیری کنشی و غیرکیفری، نمی‌تواند پاسخ مناسبی به پیچیدگی جرایم اقتصادی، به‌ویژه در فضای مجازی، ارائه دهد. در حوزه فضای مجازی، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سیاست پالایش و فیلترینگ به‌عنوان مهم‌ترین ابزار سیاست‌گذاری سلبی، با آسیب‌های جدی حقوقی و کارکردی مواجه است. فقدان شفافیت، تعدد مراجع تصمیم‌گیر، رویکرد از بالا به پایین، ناکارآمدی ابزارهای فنی پالایش و بی‌توجهی به مشارکت کنشگران غیردولتی، موجب شده است که این سیاست نه‌تنها در تحقق اهداف پیشگیرانه موفق نباشد، بلکه در مواردی به نقض حقوق بنیادین شهروندان، از جمله آزادی بیان، حق دسترسی به اطلاعات و حریم خصوصی داده‌های شخصی نیز بینجامد. این امر، تعارض آشکاری میان سیاست جنایی حاکم و الزامات حقوق بشری و حکمرانی مطلوب در فضای مجازی ایجاد کرده است. یافته‌ها همچنین مؤید آن است که ضعف سیاست جنایی کنشی و پیشگیرانه، یکی از علل اساسی ناکامی در کنترل جرایم اقتصادی است. عواملی نظیر نارسایی نظام نظارت، عدم هماهنگی میان قوای سه‌گانه، فقدان فرهنگ‌سازی عمومی، بیکاری، نابرابری اقتصادی، تورم، ناامنی شغلی و اشکالات ساختاری در نظام اداری و اقتصادی، زمینه‌های ارتکاب جرایم اقتصادی را تقویت کرده‌اند. در چنین شرایطی، بدون شناسایی و اصلاح این بسترهای جرم‌زا، هرگونه تشدید پاسخ کیفری، صرفاً نقش مسکن موقت را ایفا خواهد کرد. در مجموع، نتیجه اساسی این پژوهش آن است که مبارزه مؤثر با جرایم اقتصادی در ایران، مستلزم گذار از سیاست جنایی اقتدارگرا و کیفر محور به سوی یک سیاست جنایی منسجم، عقلانی، مشارکتی و متوازن است؛ سیاستی که در آن، پیشگیری کنشی، اصلاح ساختارهای اقتصادی و اداری، ارتقای شفافیت، تقویت نظارت‌های هوشمند، افزایش سواد رسانه‌ای، حمایت از حقوق بنیادین

شهروندان در فضای مجازی و هماهنگی نهادی، در کنار پاسخ‌های کیفی متناسب و هدفمند، مورد توجه قرار گیرد. تنها در پرتو چنین رویکردی می‌توان به مهار پایدار جرایم اقتصادی، تأمین امنیت اقتصادی و ارتقای اعتماد عمومی به نظام عدالت‌کیفری امید بست.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده اول: تهیه و آماده‌سازی نمونه‌ها، انجام آزمایش و گردآوری داده‌ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش‌نویس مقاله.

نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان‌نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

نویسنده سوم: مشاوره پایان‌نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنا بر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- انصاری، باقر. (۱۳۹۰، الف). حقوق ارتباط جمعی، تهران: سمت.
- معمدنژاد، کاظم، (۱۳۸۹). جامعه اطلاعاتی؛ اندیشه های بنیادی، دیدگاه های انتقادی و چشم اندازهای جهانی، تهران: میراث قلم.
- امانی لاریجانی، امرالله. (۱۳۹۶). فضای مجازی و واکاوی سیاست های پیشگیرانه در کنترل آسیب های اجتماعی پدید، نشریه علمی تخصصی رهیافت پیشگیری، پیش شماره اول.
- رضایی، مهدی و بابازاده مقدم، حامد. (۱۳۹۳). اصول تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت با تاکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۵(۴۲).
- روشندل اربطانی، طاهر و کوهی، احمد. (۱۳۹۱). هم‌گرایی رسانه‌ای (رابطه تولید محتوای اینترنتی توسط کاربران و نحوه تماشای تلویزیون)، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۱۳(۲۰).
- سلیمی، احسان. (۱۳۹۷ ش). آسیب‌شناسی پیشگیری از جرایم سایبری در ایران، رساله دکتری، دانشگاه قم.
- نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا. (۱۳۸۳). حقوق حمایت داده‌ها. چاپ ۱. گنج دانش.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۹۰). رویکرد دو فضایی به آسیب ها، جرایم، قوانین و سیاست های فضای مجازی، تهران، امیرکبیر.
- فضلی، مهدی. (۱۳۸۹). مسولیت کیفری در فضای سایبر، تهران، خرسندی.
- مهدی‌زاده، سید محمد. (۱۳۸۹). نظریه های رسانه، اندیشه های رایج و دیدگاه های انتقادی، تهران: همشهری.
- گروه پژوهشی حقوق جزا و جرم‌شناسی اداره کل پژوهش و اطلاع‌رسانی (۱۳۸۷). نقد و بررسی لایحه پیشگیری از جرم، فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، ۱۵.
- مقیم، مهدی. (۱۳۹۶). مطالعه حقوقی، جرم شناختی جرایم اقتصادی، (با تاکید بر راهکارهای پیشگیری ملی و فراملی)، فصلنامه پژوهش‌های دانش/انتظامی، ۱۹(۲).
- نجفی توانا، علی. (۱۳۹۹). تقریرات درس سیاست جنایی، دانشگاه آزاد اسلامی.
- غلامی، حسین. (۱۳۹۳). سیاست کیفری چهارده کشور جهان درباره عفو و تخفیف مجازات جرایم مواد مخدر، مطالعه تطبیقی، سلامت اجتماعی و اعتیاد، ۱(۱).
- آیت، علیرضا؛ پاکزاد، بتول؛ عالی‌پور، حسن و صابر، محمود. (۱۳۸۹). توجیه رسیدگی افتراقی برای جرایم اقتصادی: تهدید جرم یا خطر مرتکب، پژوهش حقوق کیفری، ۸(۲۸).
- پاک‌نیت، مصطفی. (۱۳۹۶). افتراقی شدن دادرسی کیفری، چاپ اول، تهران: میزان.
- مؤمنی، هادی؛ روح‌الامینی، محمود و ساعد، محمدجعفر. (۱۴۰۱). سیاست جنایی ایران در جرایم اقتصادی، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، ۱۱۶.
- الوانی، سید مهدی و شریف‌زاده، فتاح. (۱۳۷۹). فرایند خط‌مشی‌گذاری، چاپ نسخه، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- پیکا، ژرژ. (۱۳۷۰). جرم شناسی، برگردان علی حسین نجفی ابرندآبادی، بی جا، دانشگاه شهید بهشتی.
- نبوی اصل، یوسف. (۱۴۰۰). تحلیل سیاسی جنایی قانون‌گذار در کنترل جرایم اقتصادی، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، ۷(۱).
- میرسعیدی، سید منصور و زمانی، محمود. (۱۳۹۲). جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه، پژوهش حقوق کیفری، ۲(۴).
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۲۴ دسامبر ۲۰۱۳). مقررات و ضوابط شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

References

- Farajpour, R., Amerinia, M. and Babaei, D. (2024). Applying the rules of competition law in Iranian automobile industry. *The Journal of Modern Research on Administrative Law*, 6(19), 87-107. [10.22034/mral.2023.2002937.1473](https://doi.org/10.22034/mral.2023.2002937.1473)
- Furlong, S. R. (2003). Regulatory policy: Role and importance. In J. Rabin (Ed.), *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*. 2, 1053–1056. Marcel Dekker.
- Meier, K. J. (1985). *Regulation: Politics, bureaucracy, and economics*. St. Martin's Press.
- Delmas-Marty, M. (1983). *Modèles et mouvements de politique criminelle*. Economica.
- Ancel, M. (1978). Pour une étude systémique des problèmes de politique criminelle. *Archives de politique criminelle*, 1, 21.
- Berant de Celis. (1997). La politique criminelle à la recherche d'elle-même. *Archives de politique criminelle*, 2, 3.
- Heike, J. Note bibliographique. *Revue de science criminelle et de droit pénal compare*, 2, 406.
- Feuerbach, P. J. A. (1803). *Manuel de droit pénal*. G. Levasseur 'La politique criminelle 'Archives de Philosophie du Droit, 16, 132.
- Donnedieu de Vabres, H. *La politique criminelle des états autoritaires*.
- Levasseur, G. *La politique criminelle*. *Archives de philosophie du droit*, 16, 132.
- Merle, R., & Vitu, A. (1988). *Traité de droit criminel*. Cujas.
- Stefani, G., Levasseur, G., & Bouloc, B. (1993). *Droit pénal général*. Dalloz.
- Lazerges, C. (1987). *La politique criminelle*. Presses Universitaires de France.
- Gassin, R. (2003). *Criminologie* Dalloz.
- Ancel, M. (1989). *La défense sociale*. Presses Universitaires de France.
- Greenfield, P., Rickwood, P., & Tran, H. C. (2002). Effectiveness of Internet filtering software products. CSIRO Mathematical and Information Sciences.